

[kopregel] Duitsland

[auteur] Steven van Schuppen

[titel] Duitse delingen

[boekgegevens]

Marcel Fratzscher

Verteilungskampf. Warum Deutschland immer ungleicher wird

Hanser 2016, 264 blz.

Oliver Decker e.a.

Die enthemmte Mitte. Autoritäre und rechtsextreme Einstellung in Deutschland

Psychosozial Verlag 2016, 249 blz.

Willem Melching

Waarom Duitsland? Leider van Europa tegen wil en dank

Prometheus 2016, 208 blz

[intro] Duitsland: ooit de plaag van Europa, nu onze grote betrouwbare oosterbuur. Maar de reus lijkt te wankelen, ten prooi te vallen aan ‘de Duitse ziekte’. Gaat het wel goed daar in het oosten? Steven van Schuppen neemt de temperatuur.

‘We houden zo veel van Duitsland dat we blij zijn dat we er twee van hebben.’ Een veel gehoord Hollands grapje ten tijde van de Koude Oorlog, vooral in linkse kringen. Het is eigenlijk een heel misselijk grapje, waaruit een misplaatst superioriteitsgevoel spreekt. Na de Val van de Muur zijn de scherpste kantjes van die karikaturaal negatieve houding tegenover de grote oosterbuur er weliswaar afgesleten, maar gebleven is die fatale mix van desinteresse en zelfingenomenheid. Had men in de jaren tachtig snel een afwijzend oordeel klaar over het ‘foute’ Duitsland, in recente jaren deden velen in Nederland vaak meewarig over de politieke over-correctheid van de oosterburen waar het gaat om discriminatie en etniciteit.

Maar nu maatschappelijke tegenstellingen de laatste tijd ook in Duitsland verscherpen, lijkt er op het Hollandse front een lichte verwarring op te treden. Sommigen debiteren nog steeds met bravoure dat **Duitsland met het afleggen van zijn politieke correctheid eindelijk volwassen is geworden**. Bij anderen begint de twijfel te knagen, zeker gezien de opkomst van Pegida en de steeds verdere radicalisering van de rechtspopulistische partij

Alternative für Deutschland. Recent onderzoek laat zien dat de sociaaleconomische en politieke verschillen en verdeeldheid in heel Duitsland onvermoed hardnekkig zijn en her en der zelfs onrustbarend toenemen: tussen Oost en West, arm en rijk, rechts en links, grootstedelijk en provinciaal. Dat slechte nieuws in ogenschouw nemend, is onverschilligheid wellicht niet onze beste raadgever.

[tussenkop] Oost en west

De groeiende verdeeldheid is op het eerste gezicht vooral geografisch en gaat terug op de politieke deling die even na de Tweede Wereldoorlog ontstond tussen de Bundesrepublik Deutschland (BRD) in het westen en de Deutsche Demokratische Republik (DDR) in het oosten. Deze geografische en staatkundige deling symboliseerde als geen ander de ideologische tegenstellingen van de Koude Oorlog. De door bondskanselier Kohl zo bejverde *Wende* (de staatkundige eenwording van Duitsland in 1989) blijkt een kwart eeuw later niet geconsolideerd te zijn in een sociaaleconomische eenwording. Het gebied van de oude DDR blijft binnen de huidige verenigde bondsrepubliek sociaal en economisch sterk achter en zal de achterstand in de toekomst niet snel inhalen.

De pijn zit hem in het oosten niet alleen in de economische achterstand op zichzelf, maar vooral in de manier waarop de DDR indertijd door de bv BRD werd ingelijfd, wat gepaard ging met een even radicale als sociaal desastreuze industriële afbraak. De deelstaat waar deze *Zertrümmerung* het sterkst was, is Sachsen-Anhalt, de oostelijke industriële tegenhanger van het Ruhrgebied in het westen. Dezelfde deelstaat dus waar dit voorjaar bij de verkiezingen de electorale aanhang van *Die Linke* – de erfgenaam van de oude DDR-getrouwe *Sozialistische Einheitspartei Deutschland* (SED) – in opvallend grote getale overliep naar de AfD. Die club haalde in Sachsen Anhalt maar liefst een kwart van de stemmen.

Een dergelijke politieke aardverschuiving zou de indruk kunnen wekken dat de groeiende sociale ongelijkheid en verscherpte politieke tegenstellingen beperkt blijven tot het oosten van het land. Uit recent sociaaleconomisch onderzoek blijkt echter dat het probleem zich door heel Duitsland voordoet. Een verzwarende omstandigheid is daarbij dat de oude tweedeling tussen oost en west inmiddels heeft plaatsgemaakt voor een driedeling. Naast het arme oosten en het rijke zuiden – met de deelstaten Beieren, Hessen en Baden-Württemberg – is er in het noordwesten sprake van een groep **oud-industriële Länder met oude industriegebieden** die het de laatste decennia steeds minder goed doen. Duitslands

dichtstbevolkte deelstaat Nordrhein-Westfalen, met zijn ooit zo dynamische Ruhrgebied, is wel het meest uitgesproken voorbeeld.

[tussenkop] Groeiende sociale ongelijkheid

Een studie met de uitdagende titel *Verteilungskampf – Warum Deutschland immer ungleicher wird*, is een goed voorbeeld van zulk recent onderzoek naar ongelijkheid in Duitsland. **Op uiteenlopende vlakken als inkomen, vermogen, gezondheid en sociale mobiliteit blijkt het** volgens onderzoeker Marcel Fratzscher **wat betreft gelijke kansen en toegang tot voorzieningen dramatisch slechter gesteld te zijn dan in menig ander westers geïndustrialiseerd land**. Die ongelijkheid blijkt bij nadere beschouwing niet alleen sociaal onrechtvaardig maar op termijn ook slecht voor de economische groei en welvaart. De door economieminister, en later bondskanselier, Erhardt voorgestane *Soziale Marktwirtschaft* van de wederopbouwperiode pakt de laatste decennia eigenlijk steeds minder sociaal uit, en is zo onderhand niet alleen een bedreiging voor het Duitse heden maar ook de Duitse toekomst.

De Duitse ongelijkheid is geworteld in grote historische verschillen in particulier vermogen. Een fors deel van de grootste vermogens is in handen van Duitse familiebedrijven die opvallend goed hun mannetje weten te staan op de geglobaliseerde wereldmarkt. **De resulterende vermogensongelijkheid doet Amerikaans aan: 1% van de bevolking bezit ruim 30% van het vermogen, 10% maar liefst 65%**. Dat betekent ook dat het merendeel van het Duitse vermogen vastzit in relatief gesloten bedrijven met idiosyncratische bestuursculturen en -structuren. Het is vaak raden welke financiële en economische beleidsdoelen zulke bedrijven nastreven, maar het is te verwachten dat het **algemene** **economische** belang daarin regelmatig ondergeschikt is aan het familiebelang. Toch blijkt het voor de heersende politiek telkenmale een brug te ver om de steeds schever groeiende verhoudingen recht te zetten. Ook de nieuwste, binnen de grote regeringscoalitie overeengekomen erfbelasting laat de grote ongelijkheid met talloze vrijstellingen ongemoeid.

De ongelijkheid in kansen wreekt zich in Duitsland vooral op het gebied van opleiding en onderwijs. Juist in het door formele opleidingskwalificaties geobsedeerde Duitsland werkt dat extra sterk door in de inkomens. Voor Fratzscher vormt deze ongelijkheid in opleidingskansen de kern van de Duitse economische ziekte, en is een verhoging en betere spreiding van het opleidingsniveau dan ook het allerbeste medicijn tegen de gevaren van de globalisering. Sterker nog: in zijn visie zouden globalisering (en de daarmee gepaard gaande digitalisering) zich met dat medicijn tot zegeningen kunnen ontpoppen. Helaas wordt de verleidelijke schoonheid van Fratzschers liberale meritocratische diagnose bedorven door een

typische kwaal van diezelfde globalisering: de ‘precarisering’ (toenemende onzekerheid) van arbeidsverhoudingen. Een typisch geval van *schön, aber leider nicht wahr* dus.

Fratzscher signaleert overigens terecht dat de herverdeling van inkomens door de Duitse staat steeds minder het beoogde effect sorteert. Liberaal die hij is, ziet hij daarin reden het hele systeem van herverdeling maar overboord te zetten. In ogeschouw nemend hoezeer de precarisering recentelijk nog versneld toenam door de sterke bezuinigingen op de sociale zekerheid in het kader van Gerhard Schröders *Agenda 2010* (een door Fratzscher zelf in een interview met *Le Monde* nog erkende realiteit [1]) is het raadzaam eerst de implementatie en resultaten van een effectiever beleidsinstrument af te wachten.

[tussenkop] (Arbeids)migratie

Een economische factor die in Fratzschers analyse vreemd genoeg niet of (voorbij de vluchtelingenproblematiek) nauwelijks aan de orde komt, is de demografische krimp waar Duitsland mee kampt. Om de pensioenen van de op grote schaal vergrijzende bevolking economisch te kunnen blijven opbrengen is de toevoer van jonge arbeidskrachten van buiten zeer gewenst. Het stemt in dit verband optimistisch dat de integratie van immigranten in de arbeidsmarkt de afgelopen jaren aardig van de grond kwam. Van de twee miljoen nieuwe arbeidsplaatsen sinds 2010 werd de helft ingenomen door immigranten, terwijl de gemiddelde werkloosheid opmerkelijk laag is gebleven.

Deze gemiddelden doen de aan het begin van deze bijdrage besproken geografische verdeling natuurlijk geen recht. Om de economisch zwakkere sectoren en regio's in het oosten en het noordwesten mee te trekken, is een door de centrale bondsregering op maat gesneden economische politiek nodig. Een politiek bovendien, waarbinnen deelstaten die dat goed kunnen gebruiken meer ruimte krijgen voor eigen beleid. Want **de bondsrepubliek mag dan wel een federale structuur kennen, in de praktijk is zij steeds centralistischer geworden.** In het overleg tussen de federale staat en de deelstaten, en tussen de deelstaten onderling, klinkt de stem van de drie rijke zuidelijke deelstaten steeds luider, en die van Beieren het hardst.

Neem in dit verband het geval van de oostelijke deelstaat Thüringen, waar de roodroodgroene regering, ondanks demografische neergang en economisch achterblijven, dankzij haar alertheid op door neonazi's uitgelokt geweld, excessen als in buurdeelstaat Sachsen (met 477 rechtsextremistische aanslagen in 2015) tot op heden heeft weten te voorkomen. De zelf door terreuraanslagen bedreigde deelstaatministerpresident Bodo Ramelow roept in dit verband niet alleen met Merkel en de Bondsregering op tot

Zivilcourage, maar stelt bovendien voor de uit humanitaire nood geboren toevoer van jonge arbeidskrachten als economische deugd te erkennen. [2] In een dergelijke stoutmoedige opstelling zouden hij en andere bestuurders door ‘Berlijn’ veel duidelijker dan nu gebeurt, ondersteund kunnen worden – niet alleen op sociaaleconomisch gebied, maar ook op het vlak van bestrijding van het rechtsextremisme.

[tussenkop] *Zivilcourage* vs. rechtsextremisme

Het thema rechtsextremisme dreigt vanwege de islamistische terreurdreiging steeds verder op de achtergrond te raken, zeker gezien afgelopen zomer. Ten onrechte, zo blijkt ook uit *Die enthemmte Mitte. Autoritäre und rechtsextreme Einstellung in Deutschland*. Het boek ontsluit de resultaten van een onderzoek dat de Universität Leipzig al sinds 2002 om het jaar uitvoert, samen met instellingen als de Rosa Luxemburg Stiftung en de Heinrich Böll Stiftung. Het laat zien dat het Duitse politieke landschap ter rechterzijde de laatste jaren snel en zeer ingrijpend is veranderd.

Bestond er tot voor kort geen politieke ruimte rechts van de CSU, dan is dat met de komst van AfD veranderd. Een eerste teken aan de wand was in 2010 het enorme verkoopsucces van Sarrazins *Deutschland schafft sich ab*, met zijn kwalijke mix van sociaaldarwinistisch gefundeerde discriminatie tegen moslims en hard economisch nationalisme. Een vergelijkbare vrijage met economisch chauvinisme vinden we terug in het gedachtegoed van de AfD. [3] De rechtspopulistische partij kreeg met de vluchtelingenstroom sinds de zomer van 2015 electoraal de wind in de zeilen en zou voor een aardverschuiving in de politieke verhoudingen kunnen gaan zorgen.

En toen was er – vanaf 2014, vooral in het oosten van Duitsland – de buitenparlementaire islamofobe beweging Pegida. De beweging Pegida en de partij AfD vormen communicerende vaten, zoveel staat vast; de echte vraag is hoe die communicerende vaten zich verhouden tot het rechtsextremistische geweld tegen vreemdelingen. Dat geweld heeft een geschiedenis die teruggaat tot de vroege jaren negentig. **Schrijnend was destijds het contrast tussen de probleemloze opname van ruim drie miljoen etnische Duitsers uit de voormalige Sovjet Unie enerzijds, en de golf van haat en geweld tegen vluchtelingen uit de Balkan en het Midden Oosten anderzijds.** Het geweld tegen vreemdelingen heeft de afgelopen twee jaar een vergelijkbare frequentie en kwaadaardigheid gekregen, met de periode van de zomer van 2015 tot en met het heden als voorlopig dieptepunt. Toch is er een belangrijk verschil in tussen de huidige golf van vreemdelingenhaat en die van de jaren negentig, en wel in organisatiegraad en dynamiek: de rechtsextremisten van nu lopen niet

langer in het gareel van rechtsextremistische neonazistische clubs als NPD en NSU (Nationalsozialistischer Untergrund), maar zijn veel ongeorganiseerder en onvoorspelbaarder, daarbij gefaciliteerd door de mogelijkheden van de hedendaagse sociale media.

[tussenkop] Stad vs. platteland

De typische sociale-mediadynamiek van losse groepen die razendsnel mobiliseren laat zich ook gelden in het andere uiterste van het politieke spectrum (waar men ook qua venijn en geweld overigens nauwelijks onderdoet voor de tegenstander); dat van radicaal-linkse antifascistische ('antifa-')groeperingen. **De veelal uit grote steden afkomstige antifa-activisten geven op hun platforms luidkeels af op het provincialisme van de 'woedeburgers' van AfD en Pegida. [4] Daarmee komt een zoveelste kloof in de Duitse samenleving in zicht, die tussen platteland en stad...**

De demografische krimp heeft tot ontvolking van zowel het platteland als van economisch verouderde en daardoor stagnerende industriegebieden geleid. Tegelijkertijd maken economisch dynamische steden een uitgesproken groei door. Eén en ander is goed te illustreren aan de hand van de ontwikkelingen in de aan Nederland grenzende deelstaat Nordrhein-Westfalen. Daar gaat het in het Ruhrgebied zoals gezegd niet al te best, met een voor het westen van Duitsland hoge werkloosheidsscore van meer dan 11%. De hogeropgeleiden trekken weg naar steden met een aangenamer woonklimaat, zoals Münster, het creatieve centrum van Westfalen, de lageropgeleiden achterlatend in falende streken. [5] Het is een patroon dat we vaker tegenkomen in Noordwest Europa, maar in Duitsland is de daling van de demografische curve scherper dan bij ons en onze zuiderburen. Niet voor niets kwam het thema van de demografische krimp in Duitsland beduidend eerder op de agenda dan bijvoorbeeld in Nederland.

[tussenkop] De Duitse stabiliteit bedreigd?

Al deze delingen (geografisch, sociaaleconomisch, demografisch, politiek) in ogenschouwend, is de hamvraag of er in de (nabije) toekomst sprake zal zijn van fatale politieke en maatschappelijke onrust.

In binnen- en buitenland roemen velen Duitsland nog altijd om zijn spreekwoordelijke stabiliteit. Zo ook de Amsterdamse historicus Willem Melching in het tweede deel van zijn *Waarom Duitsland? Leider van Europa tegen wil en dank*. In zijn visie heeft zich in het naoorlogse (West-)Duitsland behalve een economisch wonder ook een constitutioneel wonder voltrokken. Het lijkt geen twijfel dat het hier inderdaad een goed doordacht, terdege

uitgebalanceerd en zorgvuldig geconstrueerd staatkundig bouwwerk betreft, maar of en hoe het bestand zal blijken tegen een verdere verscherping van eerdergenoemde tegenstellingen?

Er waren de afgelopen tijd wel degelijk optimistisch stemmende berichten, zoals in september – dus *na* de aanslagen van de zomer – over een onderzoek door het sociaalwetenschappelijk instituut van *Evangelische Kirche* in Duitsland dat meldde dat de positieve houding onder de grote meerderheid van de Duitse bevolking ten opzichte van vreemdelingen niet gekanteld is. [6] Vergeleken met dezelfde periode vorig jaar bleek die wel afgenomen te zijn, maar nog altijd zeer aanzienlijk. In dezelfde richting wijst de in het Leipziger *Mitte*-onderzoek geconstateerde toename van de omvang van democratische milieus, en de gelijktijdige afname van autoritair-antidemocratische tussen 2006 en 2016.

Gaat Duitsland het alle verdeeldheid en rechtsextremistische uitingen ten spijt dan toch nog ‘*schaffen*’? Komt het er met het hechten van een paar delingen en dan *immer gerade aus*? Ik help het u hopen.

[Noten]

[1] Frédéric Lemaître, ‘Allemagne, les pauvres restent pauvres’, in: *Le Monde* 18 april 2016 (interview met Maurice Fratzscher).

[2] Zie onder meer: Oliver Das Gupta, ‘Die Politik muss den grossen Wurf wagen’, in: *Süddeutsche Zeitung* 25 augustus 2015 (interview met Bodo Ramelow)

[3] Christoph Butterwege, ‘Stolz auf den “Wirtschaftsstandort D”’, in: *Tageszeitung* 1 augustus 2016.

[4] Claus Peter Müller, ‘Ein Himmelfahrtsprotest gegen Gefühlszönis’, in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 6 mei 2016.

[5] Helmut Bänder, ‘Auf der Suche nach neuem Wachstum’, in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 22 augustus 2016 & Bernd Freitag, ‘Alle auf einen Haufen’, *ibid.* 6 mei 2016.

[6] ‘Die Stimmung über Flüchtlingen kippt nicht’, in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 2 september 2016.